

A finn irodalom kezdetei

A finn nyelv emlékei sokkal későbbi időből valók, mint a magyar nyelvemlékek, s — mint ismeretes — mindennemű irodalmi műveltség Finnországban sokkal fiatalabb, mint a magyarországi, amely már a középkorban sokoldalú irodalmat tud felmutatni. Ahhoz, hogy a kultúra Európa déli centrumaiból eljusson Hyperborea vidékére, bizony hosszú időre volt szükség. Ezért aztán nekünk nincs Halotti Beszédünk, de a magyar irodalom kódexeinek megfelelő művek is hiányoznak, és hiányzik az az értékes latin nyelvű irodalom, melyre a magyarság méltán lehet büszke.

Érdekes azonban, hogy amikor a középkor vége felé megjelenik az első olyan könyv, mely a finn művelődéstörténethez és irodalomhoz tartozik, ennek a könyvnek meglepő módon kapcsolata van a középkori magyar műveltséggel. Az első könyv, amelyet bizonyos mértékben finn könyvnek tekinthetünk, az 1488-ban Lübeckben nyomtatott *Missale in usum ecclesie Aboensis*, a Turkuai misekönyv. Ez a könyv latin nyelvű, tartalma pedig nemzetközi. Mégis finn könyvnek tekinthetjük, mert a dominikánus liturgián kívül a turkuai püspökség részére is tartalmaz liturgikus szövegeket, tehát éppen a finn egyház szükségletét kívánja kielégíteni. Ez a rész függelékként járul a könyvhöz. Ilymódon egy különben igen drága könyvet úgy szerkesztettek meg, hogy a világon mindenütt használható volt, a dominikánus kolostorokban, nemcsak a finn egyházban, és olcsóbb is lett. Úgy tetszik nekem — és éppen ezt találok érdekes és meglepő találkozásnak a magyar műveltséggel, — hogy ezt a turkuai misekönyvet Magyarországon is terjeszteni szándékoztak. Erre utal az a tény, hogy a *Missale* szövegében szerepel négy magyar szent officiuma: *Sancte elizabeth Officiū* (511. l.), *De sancto emerico* (554. l.), *De s̄acto stephano rege et apl'o vngarorū Officiū* (557. l.), *De scto ladislao rege* (558. l.). Érdekes volna, ha ennek a misekönyvnek a példányai Magyarországon is előkerülnének.

Még egy másik adat is van, mely esetleg magyar kapcsolatra mutathat ebben a *Missale* Aboensében. Ez ugyan eléggé bizonytalan nyom, inkább csak feltevés, de érdemes volna utánajárni. A könyv korrektoráról ugyanis a következőket olvashatjuk a misekönyv előszavában: „Hos libros missales secundum

verum ordinarium sue ecclesie per eximium visum *Danielem de Egher*, alme universitatis Parisiensis sacre theologie professorem insignem optime correctos.” Az ellenőrzés munkáját tehát Bitz Konrád püspök olyan emberre bízta, akinek neve esetleg Magyarországra utal. Ez a korrektori munka egyébként kitüntető megbízás volt a kor felfogása szerint, és csak olyan ember kaphatta, akinek tudásában és munkájában a püspök feltétlenül megbízott. Aarno Maliniemi finn kutató és a középkori történet szakembere, közzétett néhány adatot, amelyet Daniel de Egherre vonatkozólag talált (Historiallinen Arkisto 36, 56), de nála nem találunk utalást a cenzor származására. Csak azt tudjuk meg tőle, hogy Daniel de Egher a westfaleni Wesel dominikánus konventjében volt prior és a teológia tanáráként többfelé is megfordult, többek között Párizsban. Dániel kétségkívül kimagasló tudósa volt a dominikánus rendnek. Hogy a magyarországi Egerből származott volna, az csupán hipotézis vagy inkább ötlet, melyet esetleg magyar források segítségével érdemes volna megvizsgálni. Ha sikerülne olyan forrásmunkák alapján, — melyek eddig nem voltak hozzáférhetőek vagy nem voltak ismertek — bebizonyítani, hogy Daniel de Egher valóban Magyarországról származott, újabb adatunk lenne a korai finn—magyar művelődéstörténeti kapcsolatokra. Válaszra vár tehát a kérdés: Használatban volt-e a Missale Aboense, a Turkuai misekönyv Magyarországon, és tudnak-e magyar okiratok valakiről, aki megfelelhette Daniel de Eghernek, a misekönyv cenzorának?¹

A magyar és a finn irodalmiság kezdete azonban nemcsak időbelileg különbözik egymástól. Más a megjelenési formája is a finn irodalomnak, mint a magyarnak. Igaz ugyan, hogy amikor az első finn nyelven nyomtatott könyv napvilágot látott, azaz a 16. század közepe táján, mindkét országban jelentős szerepet játszott a reformáció, és a protestantizmus nyomta rá bélyegét a szellemi életre Magyarországon is, Finnországban is. De Magyarországon ez időben már sok író van, Finnországban pedig főképpen egyetlen ember munkájára támaszkodik az irodalom.

Finnországban olyannyira egyetlenegy ember munkájának eredménye a nyomtatott finn nyelvű irodalom kezdete, hogy joggal mondhatjuk erről az emberről: ő a finn irodalom megalapítója és a finn irodalmi nyelv atyja. Ugyanakkor a magyar irodalomban a nevek egész sorát találjuk: Pesti Gábor, Sylvester János, Heltai Gáspár stb. Magyarországon ekkor már nemcsak vallásos irodalom van. Gondoljunk például Pesti Gábor hatnyelvű szótárára (1538), vagy Sylvester nyelvtanára 1539-ből, vagy akár Benczédi Székely István Krónikájára 1559-ből stb. A finn irodalom alig ismer mást ez időből, mint Mikael Agricolát, Agricola Mihály püspököt, a finn irodalom megalapítóját és a finn irodalmi nyelv atyját. A kor viszonyaihoz képest elég termékeny író, művei

¹ Vö. SÁMSON EDGÁR, Adalék a magyar liturgiátörténethez. Magyar Szentek tisztelete Finnország középkori liturgiájában (Pannonhalmi Szemle 1940: 238—40. l.)

együttvéve kb. 2—3000 lapot tesznek ki. Az ő tevékenysége alkotja az 1500-as évek finn irodalmának nagy részét, mégpedig kétségtelenül a legfontosabb részét. Agricola egymaga sokkal többet adott ki, mint valamennyi többi finn író az 1500-as években. Agricola műveinek nagy része fordítás, de akad benne eredeti is. Főműve az Új-Testamentum finnre való fordítása, mely 1548-ban jelent meg. Első nyomtatott könyve egy ábécés könyv volt, mely valószínűleg 1543-ban látott napvilágot.

Irodalmunkban ezen kezdeti művéről három évvel ezelőtt nem sokat tudtunk, mert egyetlen teljes példány sem maradt fenn számunkra belőle. Három évvel ezelőtt azonban egy értékes lelettel bővült ismeretünk irodalmunk elsősülöttjéről. Svédországban, a västeräsi püspöki és megyei könyvtárban előkerült az egyik könyv kötéséből nyolc, eddig ismeretlen lapja az első finn könyvnek. Ez a lelet igen jelentős és értékes azért, mert csak most, ennek alapján sikerült megállapítani, hogy milyen vastag volt ez az ábécés könyvecske, és mi volt a tartalma. Korábban már két ízben találtak egy-egy részt Agricola ábécés könyvéből, 1851-ben és 1901-ben. Ezek a lapok is Svédországban kerültek elő. Mind a két lelet egy régi kötet fedelében volt, és mindkettő az ábécés könyv elejét tartalmazta. 1851-ben Uppsalában az ábécés könyv második kiadásának kezdő ívét, első 16 lapját találták meg. A könyv második kiadása tipográfiai adatokból következtetve 1549 és 1551 között keletkezett. A második lelet is az első ív lapjait tartalmazza, de azok a könyv első kiadásából valók, és valószínűleg 1543-ban nyomtatták őket.

1966-ban azonban az ábécés könyv utolsó lapjai kerültek elő. Ennek alapján sikerült megállapítani, hogy Agricola ábécés könyve a korabeli katekizmus-ábécé típust képviseli. Teljes egészében 24 lapot foglalt magában. De még egy meglepetést rejtegetett ez a lelet. Kiderült ugyanis, hogy Agricola ábécés könyve harmadik kiadásban is megjelent, mégpedig két évvel a szerző halála után, 1559-ben. A könyv végén tudniillik ott van a kiadás dátuma. Erről a harmadik kiadásról eddig nem volt sejtelmünk sem.

A västeräsi lelet révén tehát első nyomtatott könyvünk teljes egészében ismeretes. Ez az emlék irodalmunk alapítójának alakjához is újabb vonásokat adott.

Agricola könyvecskéje kapcsán különösen a következőket szeretném kiemelni. Figyelemre méltónak találom, hogy a finn könyvnyomtatás egy ábécés-könyvvel kezdődik. Nem mondhatnám megszokottnak, hogy egy nép nyomtatott könyveinek sorát ábécés könyv nyissa meg, noha természetes volna, hogy előbb tanítsák meg írni-olvasni a népet, és aztán nyújtsanak neki irodalmat. Általában úgy szokott lenni, hogy előbb keletkezik mindenféle irodalmi mű, előbb jelennek meg bibliafordítások, imakönyvek, manúálék stb. és csak azután sokszor hosszú idő elteltével kerül sor ábécés könyvek kiadására. Így például Svédországban az első ábécés könyvek az 1600-as évekből valók. Nem is tudok említeni más népet, amelynek az irodalma a finnhez hasonlóan ábécével

kezdődött volna. Legfeljebb a lappokat. A lapp nyelvű irodalom első terméke ugyanis a piteái lelkésznek, Nikolaus Andreaenak 1619-ben megjelent ábécés könyve volt: „ABC Book på Lappesko Tungmåål”.

Mindehhez még azt jegyezhetném itt meg, hogy Agricola ugyanúgy járt el, mint a harmincas években a Szovjetunióban azok, akik az írásbeliség nélküli északi kis népek irodalmi nyelvének megalkotását szükségképpen ugyancsak ábécés könyvek megírásával kezdték el. Így például az első voltaképpen vogul „irodalmi mű” is V. N. Csernyecov „*Jil’pi l’õηη*” („Új út”) című — még latinbetűs írással készült — ábécéje volt (1932).

Agricola könyvecskéje is kétféleképpen készítette elő olvasóit a magasabb szellemi műveltség elsajátítására: megtanított írni-olvasni, és megtanította a keresztény vallás alapelemeit is. Nagy előnye volt az ábécés könyvnek az is, hogy olcsó volt, könnyen hozzáfuthatott a nagyközönség, még azok is, akiknek nem volt pénzük.

Könyve megírásában Agricola követte azokat a tapasztalatokat, amelyeket az 1530-as években Németországban szerzett, amit Wittenbergben elsajátított a reformáció szelleméből, s annak az akkori időkhöz mérten demokratikusnak nevezhető álláspontjából.

Németországban, a reformáció ekkori központjában, a legelevenebb törekvés volt, hogy a nép széles rétegeit megtanítsák írni és olvasni. Maga Luther Márton is hangsúlyozta ennek fontosságát. Agricola pedig Luther tanítványa volt. De tanult Melanchthontól is. És Melanchthon Fülöp gazdag irodalmi munkásságában találunk olyan művet is, mint az „*Enchiridion elementorum puerilium*” (Wittenberg 1524), mely ugyanabban az évben németül is megjelent, és amelyről azt tartja a szakirodalom, hogy ezzel kezdődik a katekizmus-ábécés könyvek sora. Az írástanítás történetének egyik legjelentősebb alakja, Ickelsamer Valentin (Bálint) „*Die rechte weis auffß kürztist lesen zu lernen*” (Marpurg 1534) című művében hangsúlyozza az írás-olvasás tanításának fontosságát és egyebek között azt mondja, hogy az olvasni tudás soha nem szolgálta még jobban az emberiség javát, mint éppen az ő korában. Ilyen és efféle kijelentéssel sokfelé találkozunk ebben az időben. Joggal feltehetjük tehát, hogy Agricola tudatosan szánta ábécés könyvét a nép nevelésére, arra ezt a könyvet tartotta legalkalmasabbnak, és ezért adta ki ezt a könyvét legelőször. Így egyúttal a reformáció szellemének hatását is láthatjuk Agricola működésében. Minthogy ez az ábécés könyv rövid 16 év alatt három kiadást is megért — és ez abban az időben szokatlanul magas példányszámot jelent —, világosan áll előttünk, hogy Agricola úttörő munkáját siker koronázta, és könyve igen jól megfelelt céljának.

Mai szemmel nézve Agricola műve csak könyvecskének nevezhető, hiszen az első kiadás 16, a második és harmadik pedig 24 kis alakú lapot tartalmazott. Persze azt a kérdést is felvethetné az ember, vajon a mai nagy alakú

több száz lapos és sokszínű nyomással készült ábécés könyvek jobban megfelelnek-e céljuknak, mint Agricola kicsiny Ábécés-könyve.

Irodalmunk első terméke tehát a tekintetben érdemel figyelmet, hogy kezdetnek kitűnően megfelel, a kultúra megindulásához természetes alapot nyújt, és bizonyosság arra, hogy a szerző — mérlegelve a finn kultúra ügyét — a nép-oktatás igényét legjobban szolgáló formában írta meg könyvét. Hogy úgy mondjam: a helyes végén kezdte meg a nép oktatását.

Egyébként Agricola művei nagyrészt fordítások. Az ábécés könyv is részben fordítás, de mégis meglepően sok eredeti van ebben a kis könyvecskében.

A szerző önállóságának bizonyosságát láthatjuk mindjárt a könyvecske első lapján. Itt találjuk ugyanis az első nyomtatott finn nyelvű verset. Vidám üdvözlés ez, buzdító szavak az olvasóhoz, öregekhez és fiatalokhoz. Ez nem fordítás. Ez a vers Agricola apró alkotásai közé tartozik, melyekből egy egész csokorra való maradt reánk. Szeretném azt is megemlíteni, hogy másutt Skandináviában csak sokkal később jelentkezik az olvasástanításnak az a módszere, mellyel Agricola könyvében már találkozunk. Ő ugyanis a kezdő olvasót mássalhangzó + magánhangzó kapcsolatokkal és magánhangzó + mássalhangzó csoportokkal gyakoroltatja és vezeti be a folyékony olvasásba, mielőtt még szövegek olvasására kerülne sor. Agricola ábécéjében tudniillik a betűk jegyzéke és a hangok csoportosítása után olyan betűkapcsolatok következnek, mint pl. *ab, eb, ib, ub, yb, ba, bo, bi, be, bu, bö* stb., mely itt-ott előfordul a korabeli és más, középkori ábécés könyvekben, de Skandináviában csak sokkal később jelenik meg. Agricola idejében ez a módszer még nem volt általános, és nem tekintették magától értetődőnek. És ez nincs meg Melanchthonnál sem. Általánossá csak sokkal később lesz. Agricola módszere tehát az utána következő korokban elterjed, általánossá válik.

Agricola ábécés könyvében megvan a hangok felosztása. Itt valószínűleg idegen mintát követett. Minden biztonnal előtte volt Donatus latin nyelvtana, mely a hangokat magánhangzókra, diftongusokra és mássalhangzókra osztja fel. De egy kis önállóság e téren is mutatkozik, mert e csoportok után Agricola hozzáfűz még egy kis csoportot, az *ä, ö* és *y* hangokat. Idegen hangoknak nevezi őket, mert a latin nyelv szempontjából idegenek.

Abban, hogy az ábécés könyv olvasókönyv-részében a hittan alapelemeit közli, s hogy ott találjuk a Miatyánkot, a tízparancsolatot, a hiszekegyet és az üdvözlégyet, Agricola követte a korabeli gyakorlatot. Ebben nincs semmi eredetiség, de a könyv utolsó részében vannak olyan imádságok, melyeknek mintájára nem akadtam sehol másutt. Ezek azok az imádságok, melyeket akkor szoktak mondani, mikor megszólalnak a harangok. Úgy látszik, hogy ezekkel kívánta pótolni az üdvözlégyet, melyet általában olyankor szoktak imádkozni. A reformáció álláspontja szerint ugyanis az üdvözlégy nem imádság. Éppen ennek a pótlására írt néhány alkalmas imádságot. Lehet, hogy ezek az imádságok fordítások, lehet, hogy maga Agricola írta őket. Ilyenféle imádságokat

találunk aztán a legtöbb későbbi finn imakönyvben. Hasonló imádságokat másutt nem találtam. Agricola tehát ebben is újat adott, és műve e tekintetben is hagyománnyá lett.

Igyekeztem rámutatni arra, hogy Agricola ábécés könyve — e könyv minden igénytelensége ellenére is — jelentős mű. Nagy hasznára vált a műveltség elterjedésének. A kis könyvecske három kiadása úgy elfogyott a nép kezén, hogy egyetlen teljes példány sem maradt fenn számunkra. A könyvecske bizonyoságot tesz a szerző önálló gondolkodásáról és nemes törekvéseiről. E könyvecske jelentősebb Agricola összes műve között is, mint ahogy a terjedelem és a téma szerény voltából következtetné az ember.

Bár eddig is hangsúlyoztam, hogy Agricolának mennyire központi helyzete van a finn irodalom és az irodalmi nyelv kialakulása terén, ez nem jelenti azt, hogy a tudós püspök a semmiből teremtette volna meg a finn irodalmi nyelvet. Agricolának is voltak előzményei. A háborúk és tűzvészek pusztításának ellenére maradt fenn néhány töredék. Ezek a megőrzött kéziratok régi szövegek bizonyítják, hogy Agricola figyelemre méltó tradícióra építette munkásságát. Már öt megelőzőleg találunk finn nyelven írt vasárnapi evangéliumi szövegeket, epistolai igéket, megtaláljuk a tízparancsolatot, a miatyánkot, a hiszekegyet, az üdvözlégyet. A konfirmációs oktatásban, prédikációkban, hittérítésben és a lelki gondozásban már őelőtte is használták a finn nyelvet. Erre van különben egy kis utalás a fentebb tárgyalt ábécés könyv utolsó lapján. E lapon a szokásnak megfelelően ott található a könyv keletkezésének dátuma. Az ábécés könyvben ezt ugyanazon szavakkal fejezi ki, mint a mai finn nyelvben szokás: kirja on *painettu* Tukholmassa stb., tehát ezt az igét használja: *painaa* 'nyom'. Ugyanezt az igét használja Agricola következő művében is, az 1544-ben megjelent Imakönyvben (Rukouskirja). Az ezt követő összes többi könyvben azonban ez áll: *präntätty* Tukholmassa. Ez van az Új-Testamentum fordítása végén, a misekönyvében, az agendájában, a zsoltárfordítások kiadásában, az Ó-Testamentumból fordított részletek kiadásában. Honnan ez a kettősség? Talán a következőképpen magyarázható: a finn nyelvben már Agricola előtt valószínűleg megvolt a könyvnyomtatás kifejezésére ez a svéd jövevényszó: *präntätä*. 1540 táján azonban a fogalom megjelölésében változás történt a svéd nyelvi gyakorlatban. Az addig használt *pränta* ige helyébe egy új szó került: *trycka* (a német *drücken* svéd megfelelője). Az 1540 után nyomtatott svéd könyvekben ezzel a *trycka* igével fejezték ki, hogy „nyomtatták . . . itt és itt”. Mármost azt hiszem, hogy a svéd nyelvi használatban történt változás indította Agricolát arra, hogy a *präntätä* ige helyett a *painaa* igét használja, mely köznyelvi jelentésében is megfelel a svéd *trycka* igének. A finn nyelvi tradíció azonban olyan erős volt, hogy az újnak érzett *painaa* szót nem fogadta el, hanem továbbra is ragaszkodott a régi *präntätä* igéhez. Ezért azután Agricola későbbi műveiben visszatért a hagyományos kifejezéshez, és azokban ismét a *präntätä* igével jelölte meg a

nyomtatását a könyvnek. A nyelvújítási szó tehát nem tudott uralomra jutni a hagyományos kifejezés mellett.

Így hát a finn nyomtatott irodalom Agricola ábécés könyvével kezdődik. Képes nyelven talán nevezhetném ezt a könyvet egy kicsiny magnak is. Mert miként a mag megfogamzik, kikel, növény lesz belőle és gyümölcsöt hoz, ugyanúgy ez a kis ábécés könyv is gyümölcsöt hozott. Egyre terebélyesedő, sokoldalú és erőteljes irodalom csirájává lett. Ahogy egy finn közmondás tartja: „Vähästä paljo tuleepi, kipinästä tuli syttyy.” A csekélyből sok lesz, a szikrából tűz támad.

AARNI PENTTILÄ

Die Anfänge der finnischen Literatur

Das erste, einigermaßen schon zu der finnischen Literatur zählende Buch in lateinischer Sprache ist das 1488 in Lübeck gedruckte „Missale in usum ecclesiae Aboensis”. Das Buch kann auch zweimal mit Ungarn in Verbindung gebracht werden: 1. Im Text des Missale kommt das Offizium der vier ungarischen Heiligen (Erzsébet, Imre, István, László) vor. 2. Der Name des Korrektors ist *Daniel de Egher*; er mag also ungarischer Herkunft (Eger) gewesen sein.

Vom ersten, dem 1543 erschienenen Abc-Buch des Bischofs von Turku, Mikael Agricola, war bisher nur der erste Teil bekannt. 1966 kam aber in der bischöflichen Bibliothek der Stadt Västerå (Schweden) auch der zweite Bogen des Büchleins aus der Decke eines anderen Buches zum Vorschein. Es wurde zugleich auch die Tatsache geklärt, daß das Buch nach dem Tode des Verfassers auch eine dritte Auflage im Jahre 1559 erlebte. Obwohl Agricola sich in seinem Abc-Buch auch auf zeitgenössische Beispiele stützte, ist es von manchen Gesichtspunkten aus doch ein Original. So sind z. B. das einleitende pathetische Gedicht, sowie einige Gebete keine Übersetzungen. Das Buch kann auch in der Methode, wie man Lesen unterrichtet, Neues geben.

A. PENTTILÄ

